

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение МБДОУ «Детский сад №15
«Кэнчээри» с. Сайылык Кобяйского улуса

Дакылаат
«3-7 саастаах о5олорго лэпбук көмөтүнэн Т.Е.Сметанин айымныларын
билиһиннэри»

Толордо: №15 «Кэнчээри»
уһуйаан иитээччитэ
Гоголева О.А.

Сайылык, 2019с.

Дакылаат тугула:

1. Кириитэ.....
2. Сүрүн чааһа.....
 - 2.1. Т.Е.Сметанин – улуу оҕо суруйааччыта
 - 2.2. Лэпбук “Т.Е.Сметанин”
3. Түмүк.....
4. Туһаныллыбыт литература.....

КИИРИИТЭ

Үлэ тобоостооџо: Бугунну XXI уйэ – информатизация уйэтэ. Биллэн туран, олоџу кытта тэнгэ хаамсан, иннибит диэки баран сайдан иһэрбит хайџаллаах. Билигин кыралын улаханнанын бары компьютера суох табыллыбат курдук сананар кэммит кэллэ. Ол эрээри өй-санаа, тыл-өс, доруобуйа өттүнэн буюмурдууга тизэрдизэн сөбүн туһунан үгүс үөрэхтээхтэр да, медицина да этэн тураллар.

Кистэл буолбатах, билигин сангата чуолкайа суох оболор сыллата үксээн иһэллэр.

Тереебут тыл диэн киһи үөрэџи-билиини ылбаџайдык ылынар, өйө-санаата туругулар, майгыта-силигитэ ситэр, иһирэх иэйиитэ уһуктар, айар-тутар дьобура тобуллар эйгэтэ буолара бэлиэтэнэр: онтон мань ситиһэргэ оџоџо кыра сааһыттан суруйааччыларбытын, кинилэр айымньыларын билиһиннэрэрбит, кинигэџэ интэриэси, таптала иитэрбит суолталаах. Быйыл биир дойдулаахпыт, буйун-поэт, суруйааччы, драматург Тимофей Егорович Сметанин төрөөбүтэ 100 сыла. Бөһүөлөкпитигэр, уһуяааммытыгар кизэн туттар биир дойдулаахпытыгар анаан үгүс тэрээһин ытыллар да, ытылынна да. Биьиги оболорбутугар Тимофей Сметанин олобун, улэтин, айымньыларын билиһиннэрэр сыалтан лэпбук онордубут.

Үлэ сыала:

-Уһуяан оџолоругар биир дойдулаахпыт, биллиилээх оџо суруйааччыта, саха талааннаах поэта, прозаик, драматург, буйун суруйааччы Т.Сметанин туһунан билиһиннэри.

-Оџолорго аналлаах айымньыларын билиһиннэри, ырытыы

-Оџо билиитин, толкуйдуур, бэйэтэ онорор дьобурун сайыннары

- Төрөөбүт тылга, кинигэџэ таптала иити, уһууу.

. Лэпбук иитэр-уорэтэр суолтатын кизэн араҥаџа тарџаты.

Үлэ соруктара:

Бу сыала ситиьэргэ маннык кэксэ **соруктар** тураллар:

-Темаџа сыһыаннаах научнай литератураны чинчийи;

-Лэпбук суолтатын, уратытын уерэти;

-Оџо дьобура сайдарыгар лэпбук төһүү күүһүн быһаары;

Үлэ тутула: Үлэ кирииттэн, сурун чаастан, түмүктэн, туһаныллыбыт литератураттан уонна сыһыарыттан турар.

Үлэ туох тумуктээх буолуобай:

-оболор Т.Е.Сметанин олобун, айымньыларын билиэхтэрэ

-болжомтону, өйгө тугар дьобуру сайыннары.

- толкуйдуур дьобурдара сайдар.

-оҕо тылын саппааһа ханыыр

-оҕо бэйэ-бэйэни кытта алтыһар, сүбэлэхэр үөрүйэхэ сайдар

Бу улэ оҕоҕо торообут литературатыгар интэриэстээх буоларыгар, сыаналыырыгар, сахалыы сайабаастык сангара-ингэрэ улаатарыгар наадалаах. Иитээччи көмө пособиэ, дьарыкка эбии эрчиллии быһыытынан туһаныан сөп. Лэпбук нөнгүө оҕолорго интэриэһинэй, тийимтиэ, өйдөнүмтүө буолар. Эбии соруудахтара оҕо толкуйдуур дьобурун сайыннараллар.

Сүрүн чааһа

2.1. Сметанин — улуу оҕо суруйааччыта

Элбэхтик аабар кыи билиитэ-керуутэ киэн, тыла- өһө хомоҕой, санаата сырдык, ырата ыраас буолар. Аабар киһиттэн хаһан даһаны куһаған кыи тахсыбат. Саха суруйааччылара оҕолорго анаан суруйбуттара элбэх. Олортон биирдэстэрэ биллиилээх оҕо суруйааччыта, саха талааннаах поэта, прозаик, драматург, буйун суруйааччы Тимофей Егорович Сметанин буолар.

Тимофей Егорович Сметанин 1919 сыллаахха сэттинньи 25 кунугэр Орто Булуу улууһун кырыы нэһилиэгэр Чачыга (кэлин Кэбээйи нэһилиэгэ, Кэбээйи оройуона диэн ааттаммыта) дьадаңы дьиз кэргэнцэ төрөөбүтэ.

Оскуолаҕа хойутаан, 11 сааһыгар 1930 сыллаахха, үөрэх дьыла бүтэрэ чугаһаабытын кэннэ киирбит. 1933 сыллаахха ситиһиилээхтик төрдүһү бүтэрбит. Онтон 13 сааһыгар Калинин аатынан колхуос көмөлөһөөччү суоччутунан анаммыт. Онтон Намга киирэн суоччут куурсун бүтэрэн 1934 сыл олунньутуттан колхуоһугар суоччут буолбут. 1942 сыл атырдыах ыйыгар Кэбээйи оройуонун военкоматынан Аармыйаҕа ыңгырыллыбыт. 284-с минометнай полкаҕа сулууспалаабыт, старшай телефонист. Сметанин дьининэн связист этэ, ол гынан баран, кинини сатаан уруһуйдуурунан, разведкаҕа сылдьан инники линия былаанын уруһуйдаан устарга анаабыттара. «Хорсунун иһин» (18.01.1944), «Бойобуой өнгөлөрүн иһин» (22.06.1943) мэтээллэринэн наһараадаламмыт. Фронтан 1944 сыллаахха улаханлык баабыран төннүбүт. Фронтвик-суруйааччы кыратык сынньанаат, Дьокуускайдааҕы пединститутка киирбитэ. Тимофей Сметанин олус кылгастык олорон да аастар, олус элбэх кэрэ айымньылары норуотугар бэлэхтээбитэ. Кини оҕо сылдьан олус ылларан туран уруһуйдуура, сэрии буолбатаҕа буоллар, бабар, өссө сөбүмэр талааннаах худоһунньук буолуон сөп этэ. Баара суоҕа 27 сааһыгар 1947 с. өлбүтэ.

Тимофей Сметанин оџолорго анаан элбэх айымньыны суруйбута: «Куоскалар уонна саһыл», «Көрүдүөс күн», «Сайыспыт», «Эбэ уонна сиидэ», «Борон куобах уерэммитэ», «Куобахчаан кунэ», «Куоска олонхото», «Мэхэлэчээн булчут кэпсээннэрэ», «Күөрэгэй», «Егор Чээрин», «Аксаана сибэкки» уо.д.а.;

Драма, пьеса: «Лоокуут уонна Ньургунун», «Кыбыл былааттаах кыыс»;

Хоһоонноро: «Кырдык иһин кыргыз», «Бырастыылаһы», «Хааннаах хара баттах», «Саллаат сурэбэ», «Саллаат ахтылбана», «Өстөөххө кырыыс», «Саллаат» уо.д.а.

Айар улэтин уратыта Тимофей Сметанин 1940-с сылларга оџо суруйааччытын быһыытынан киэнник биллибитэ. Кини өссө 1937 сыллаахха оџолорго анаан «Бэлэм буол» хаһыат 14-с нүөмэригэр бастакы хоһоонун бэчээттэпитэ. 1943 сыллаахха Тимофей Сметанин «Мэхэлэчээн булчут кэпсээннэрэ» диэн айымньытын суруйбута. "Хотугу сулус" сурунаал 1959 сыллаабы 5-с нүөмэригэр Н.Петров Сметанин айымньыларын балачча киэнник ырыппыт. Ол ырытарыгар "Мэхэлэчээн булчут кэпсээннэрин" туһунан манньык ахтар: "Мэхэлэчээн булчут кэпсээннэрэ диэн кинигэ булт туһунан кэпсииринэн, кытаанахтары кытта охсуһуу романтикатын көрдөрөрүнэн ааџааччыны сыаналатар. Сахаларга булт биир туспа оһуобай имэннээх, үлүскэннээх, диринник инмит социальнай көстүү буолар. Ол иһин биһиэхэ булт туһунан үгүс кэпсээннэр дэлэйэн тарџаналлар, таптаналлар. Онон "Мэхэлэчээн булчут кэпсээннэрэ" төһө да сымыйа-кырдык элеменнэрдээџин иһин, реалистическай айымньы буолар. Кэпсээннэ айылџаны ойуулааһын олус табыллан бэриллибит. Тимофей Сметанин айылџаны туруору ойуулаан түһэрбэт. Өскө кини оннук ойуулуура буоллар, кэпсээннэрэ уһуох уонна оџоџо салгымтыалаах буолуох этилэр. Айылџаны ойуулуур да буоллаџына, бэрт кэмчитик, ааһан иһэн, тыһнар тыһнааџы кытары бииргэ сыһыаран көрдөрөр. Холобур, кустар тустарынан кэпсииригэр кинилэр сангаларын, тыастарын-уустарын үтүктэр:"... айахтарын тыаһа чабыгырас, уу тыаһа чалыгырас, сангалара маатырџас-мээтиргэс..." эбэтэр ууну «им хоту килэннээн бэркэ көстөр» диир. Манна автор аџыйах тыһынан халлааны да, ууну да, бэйэтин сыһыанын да олус бэргэнник түмэ охсон көрдөрөр. Ол иһин оџо өйүгэр ити айылџа лоскуйа хаартыска курдук түһэн хаалар. "Куобах", "Сизэгэн бөџөс", "Кымырдаџас эһэни кыайбыттаах", о.д.а. кэпсээннэргэ кыыллар майгылара, төрөөбүт дойду айылџата ойууланар. "Хайа хааһын анныгар", "Чубуку", "Куттас доџор", "Булчут буолбут бэлиэ" диэн кэпсээннэргэ булчут үтүө хаачыстыбалара, айылџа, кыыллар кистэлэннэрэ арыллар. Тимофей Сметанин саха норуотун баай тыһын, төрөөбүт тыл бары эгэлгэ толбоннорунан сатаан, мындырдык туттара бу да айымньыларга олус биллэр. Сметанин айымньылары ол иһин оџо ойуулуур, туох эмэ уратыны таба көрөр дьоџурун, болџомтотун сайыннараллара дьэнкэ. Кини мэлдьи даџаны чэпчэки конструкциялаах кылгас этиилэри туттара. Оџо ол иһин сылайбат, улугурбат, айымньыны ордук өйдөөн ааџар.

Тимофей Егорович Сметанин олох сибэкиллэрин – оҕолору уратытык таптыыра, оҕолор санааларын, психологияларын, тугу интэриэһиргииллэрин таба тайанан, кинилэргэ сөптөөх уобарастары булан, көрүдүөстээх, юмордаах гына хохуйары сатыыра. Тимофей Сметанин айымньыларын уһууаантан саҕалаан оҕолорго кэпсиит, үөрэтэбит. Кини суруйан хаалларбыт остуоруйалара, хобоонноро, кэпсээннэрэ оҕо-аймаҕы умсугуталлар, ис хоһооннорунан, чаҕылхай геройдарынан кэрэхсэтэллэр. Дириң реалистическай ис хоһоонноох, урдук уус – уран таһымнаах, бэргэн, уран тыллаах Т. Сметанин айымньылары олоххо дың баартан төрүттээхтэр. Аабааччыны куруутун үтүөбэ – кэрэбэ угууар уйаҕас айылҕалаахтар, сэргэх юмордаахтар.

Сметанин литератураҕа бэйэтэ анал куоластаах, баһырхай суоллаах-иистээх. Анал үөрэбэ суох эрээри, дьобура эрдэттэн тобуллубута, өйө ууһа, санаата дириңэ, дэлэгэйэ, үлэлиирэ кудуххайа, бары жанрдарга дэгиттэрэ чулуу айымньылары биэртэлиирэ барыта – Сметанин уһулччулаах сэдэх талаан буоларын кэрэһэлииллэр.

Тимофей Егорович Сметанин айымньылары биһиги ыччаппытын Ийэ дойдуну, төрөөбүт норуоту, төрүт культураны, айылҕаны таптыырга иитэллэр.

Кырдык даҕаны, Тимофей Сметанин айымньыларын аахтаахха төрөөбүт төрүт, иитилибит ийэ тылбыт сир симэбинии сириэдийэр, үрүйэ уутунуу үрүлүйэ устар. Кини уран тыл ууһа буоларын быһыытынан норуот тылын сатаан сааһылаан туттар, хомоҕой тыллаах-өстөөх суруйааччы.

2.2. Лэпбук «Т.Е.Сметанин»

Лэпбук (lapbook) диэн английскай тылтан «книга на коленях» дэнэр. Ол аата тематическай папка эбэтэр кармашкалардаах хас да кыра кинигэ коллекцията. Онно уруһуйдар, тестэр, диаграммалар, пазллар, графиктар, оонньуулар көмөлөрүнэн араас формалаах уонна ханнык баҕар тиэмэбэ информациялары хомуйан тиһии. Лэпбук чинчийэр үлэбэ, дьарыкка, үөрэххэ олус көмөлөөх.

Лэпбугу араас өңү, форманы, конвертары туһанан киэргэтиэххэ сөп. Кини кытаанах кумааҕыттан эбэтэр картонтан оһуулар.

Ол курдук, лэпбук диэн плакат, түнэтиллэр матырыяал хомуллан оҕо айар дьобура, билиитэ, сатабыла, үөрүйэбэ сайдарыгар улахан оруоллаах. Кини оҕо сананы билэрин, барбыт тиэмэтин чингэтэр ньымата, чинчийэр үлэни ытар, анализтыыр кыаҕын кэнгэтэр.

Кылаабынайа оҕо бэйэтин баҕатынан барбыт тиэмэтин, матырыяалын чингэтиригэр информация хомуйар. Ханнык баҕар кэмгэ лэпбугу аһан барбытын хатылыыр. Лэпбук айар дьобуру уонна дьону кытта алтыһар үөрүйэби сайыннарар.

Лэпбук сананы үөрэтэргэ, барбыт матырыяаллары хатылыырга, чингэтэргэ

интэриэһинэй, үчүгэй, үтүө өрүттээх ньыма буолар эбит. Биһиги бу биир дойдулаахпыт, оҕо улуу суруйааччыта Тимофей Егорович Сметанин олобун, айымньыларын туһунан оскуола иннинээҕи саастаах оҕолорго анаан лэпбук онордубут.

Т.Е.Сметанин хаартыскатын көрдүлэр, олобун билсистиһэр.

“Куоскалар уонна саһыл» остуоруйаны билсиһии, кинигэ көрүүтэ.

“Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэринэн” кубик хомуйан ойуу таһаарыы. Сыһала: Айымньы ис хобуонун билсиһии, ойууну онунэн араара уерэнэллэр, онорон керер дьобурдарын сайыннарыы.

“Күөрэгэй” остуоруйанан пазл таһаарыта. Сыала: пазлы хомуйуу оҕо бары еттунэн тэнник сайдарыгар(гармоничнайдык) кемелеер; элеменнэри форматынан, размерынан, енунэн араара уерэнэр; ситэрэн-онорон керер дьобура сайдар; кыра уонна улахан чаастар сибэстэрин уерэтэр; тарбахтар истигэн буола сайдалларын ситиьэр; оҕо ойууну хомуйан уерэр, дьоллонор, айымньыны билсэр.

“Кыыллар үнкүүлэрэ” айымньытынан хартыынаны таһаары. Оҕо соботохтуу да

оонньоон сөп, ол эбэтэр хас да буолан бииргэ сүбэлэһэн оноруохтарын сөп. Сыала: Айымньыны билсизэр, айымньы геройдарын кытта билсэр, обо болбомтотун ейдеен керер, ейге тутар сатабылын, мындыр ейун сайыннарар, тылын саппаабын байытар.

«Куоскалар уонна саһыл» остуоруйатыгар пазл хомуйуута. Сыала: Обо мындыр толкуйун, тэннээн-кэтээн керер дьобурун, болбомтотун, тылын саппаабын, ситимнээх санатын сайыннарар.

«Куоска олонхото» диэн айымньытынан кыыллары наардааһын. Сыала: Айымньыны билииннэрии, кыыллар олорор сирдэрин, абыыр астарын уерэтии, кыыллары тус-туьунан сепке белехтуур сатабылларын эрчийии, обо ситимнээх санатын, тылын саппаабын, уустаан-ураннаан кэпсиир дьобурун сайыннарыы.

Тимофей Сметанин айымньылары үксэ дьэ уонна ойуур кыыллары буолан кыра саастаах оҕолорго ордук барсар курдук. “Кыыллары аһат” дидактическай оонньуу. Сыала: кыыллары сепке ааттаабын, кинилэр астарын билибиннэри, оболор тыа уонна дьэ кыылларын тус-туһунан сепке белэхтуур сатабылларын эрчийии, болбомтолорун сайыннары.

Лэпбугу оболор олус интэриэһиргииллэр уонна түргэнник өйдүүллэр, ылыналлар.

Түмүк

Лэпбугу туһаннахха оҕо:

- Үөрэтэр теманы түргэнник өйдүүр, үөрэтэр; өйгө үөрэтэр дьобура сайдар;
- Үөрэтэр предметин ис хоһоонугар интэриэс үөскүүр;
- Бэйэтэ самостоятельно үлэлиир сатабыла үрдүүр.

Лэпбук диэн араас оонньуулардаах, памяткалардаах, ребустардаах кыра кинигэ буолан ылын да көрө, оонньуу, быраабылалары хатылыы сылдьарга олус табыгастаах дии санаатым.

Лэпбугу группанан, пааранан, төрөппүттэри кытары оноруохха сөп. Дьарыкка, ол эбэтэр обо иллэн кэмигэр ылан бэйэтэ баҕарарынан оонньууругар туттуллар. Лэпбук онорор олус интэриэһинэй эбит. Олус элбэх информацияны хасыһаахха наада, матырыйаал бөҕө бэлэмнэннилэр. Онон оҕо бары өттүнэн сайдарыгар көмөтө улахан дии санаатым.

Бу онорбут лэпбук оҕолорго үгүс билиини инэриэ диэн эрэнэбин.

Туһаныллыбыт литература:

1. Л.Н.Иванова «Тимофей Сметанин Айымньылар» - Дьокуускай: Бичик, 2015. - 528с.
2. Тимофей Сметанин «Керсуйуехпут»
3. Саха тыла, Г.Г.Филиппов, Дьокуускай, 1996с.
4. Тимофей Сметанин «Кэпсээннэр, сэьэннэр, пьесалар, хобооннор» - Дьокуускай: Бичик, 1999. - 216с.
5. Гатовская Д. А. Лэпбук как средство обучения в условиях ФГОС—Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VI междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2015 г.). — Пермь: Меркурий, 2015.

